

Др **Владана Путник Прица**, виша научна сарадница
Универзитет у Београду – Филозофски факултет,
Одељење за историју уметности, Београд, Србија,
vladana.putnik@f.bg.ac.rs

ПРОБЛЕМИ И ИЗАЗОВИ ЛОКАЛНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У ОЧУВАЊУ СТАМБЕНИХ ОБЈЕКТА У ОКВИРУ ПРОСТОРНИХ КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКИХ ЦЕЛИНА У БЕОГРАДУ

Сажетак

У складу са савременим перципирањем заштите материјалног наслеђа, све је већи број заштићених историјских целина у Београду. У последњих пет година проглашено је чак девет просторних културно-историјских целина. Поједине целине заштићене су захваљујући иницијативи и ангажману станара у жељи да се очува аутентичан амбијент урбаног простора и његове вредности. Ипак, проглашење одређених подручја града за заштићена културна добра често дочека грађанство недовољно информисано и неспремно да се суочи са својим правима и обавезама. Управо се из тог разлога намеће питање са којим се све проблемима и изазовима суочавају станари, али и службе заштите, при покушају очувања и одржавања стамбених зграда у заштићеним подручјима града. Кроз разговор са станарима Историјског језгра Београда, Церак – Винограда, Централне зоне Новог Београда, Професорске колоније, Крунског венца, подручја Улице кнеза Милоша и Смиљанићеве улице анализираће се њихова информисаност, освешћеност и однос према насељу у којем живе. Рад има за циљ да уочи, анализира и проблематизује однос грађана према заштићеној целини у којој живе.

Кључне речи: просторна културно-историјска целина, Београд, културно наслеђе, локална заједница

Dr **Vladana Putnik Prica**, Senior Research Fellow
University of Belgrade, Faculty of Philosophy,
Art History Department, Belgrade, Serbia,
vladana.putnik@f.bg.ac.rs

PROBLEMS AND CHALLENGES OF THE LOCAL COMMUNITY IN MAINTAINING RESIDENTIAL BUILDINGS WITHIN THE CULTURAL AND HISTORIC AREAS OF BELGRADE

Abstract

Following the contemporary view on protecting cultural heritage, the number of protected historic areas in Belgrade is increasing. In the last five years, nine historic areas have been listed. Some of them were protected due to the initiative and engagement of their inhabitants who wished to preserve the authentic ambience of the urban area and its values. However, the announcement of particular parts of the city as part of the cultural heritage found many citizens insufficiently informed and unprepared to face their rights and obligations as new users of cultural heritage. Because of that, a question emerges regarding the spectrum of problems and challenges tenants and institutions are often faced with when trying to maintain residential buildings in historic areas. Through interviews with inhabitants of the historical center of Belgrade, *Cerak Vinogradi* neighborhood, the central zone of New Belgrade, the Professors' Colony neighborhood, and the *Krunski venac* neighborhood, their knowledge, awareness, and overall attitude toward their neighborhood will be analyzed. This paper aims to point out, analyze and problematize the attitude of citizens toward their habitat which is at the same time a protected historic area.

Keywords: cultural historic areas, Belgrade, cultural heritage, local community

Увод

Од прве деценије 21. века урбана конзервација све је више фокусу када је у питању очување културног и архитектонског наслеђа. То је проузроковало да очување историјских целина градова постане један од кључних изазова савремене заштите.¹ Према Закону о културним добрима, „просторно културно-историјска целина подразумева урбано или рурално насеље или групу појединачних или повезаних грађевина које због својих архитектонских одлика, хомогености или положаја у простору поседују посебне вредности са културног, историјског, уметничког, етнолошког, антрополошког и научног гледишта“.² Поред предвиђене институционалне и правне заштите, конвенције о заштити културне баштине залажу се за ангажован однос грађанства према сопственом наслеђу.³ Међународна препорука о историјском урбаном пејзажу (*HUL*) из 2011. године управо указује на неопходност ширег сагледавања вредности градских целина од историјског, друштвеног, културног и архитектонског значаја.⁴

Иако бројне међународне препоруке пружају смернице у области очувања просторних културно-историјских целина, у пракси постоје многобројни проблеми и изазови који доприносе свакодневном нарушавању заштићених градских простора, нарочито када је у питању стамбени фонд. Известан број конзерватора и историографа је већ указао на проблеме и могућа решења у домену заштите стамбене архитектуре у склопу просторних културно-историјских целина. Бранка Шекарић је међу бројним узроцима издвојила убрзану урбанизацију, неконтролисани, лоше конципирани и/или имплементирани развој, док је Александар Кадијевић проблематизовао утицај глобализације на архитектонско наслеђе.⁵ На основу досадашњег искуства, може се закључити да је управо активно учешће грађана у очувању наслеђа једна од кључних карика у успешном очувању историјских целина. Светлана Димитријевић Марковић је 2011. године спровела истраживање о односу локалне заједнице на подручју Господар Јованове улице, која је од 2017. године у склопу просторне културно-историјске целине Историјско језгро Београда. Закључци њеног истраживања јасно су упућивали на неопходност комуникације између становништва и служби заштите.⁶ У складу с тим, према Дубравки Ђукановић, развијање и неговање свести локалног становништва о вредности сопствене баштине само доприноси бољем разумевању и коришћењу културног наслеђа.⁷

И поред општеприхваћене чињенице да је улога грађана есенцијална за адекватно старање о просторним културно-историјским целинама, управљање овим подручјима до данас представља велики изазов не само у Србији већ и у свету.⁸ Због тога је неопходно размотрити који би били методи очувања и унапређења заштићених целина. Овај рад има за циљ да проблематизује однос грађана према сопственом животном простору који је део шире заштићене зоне. Као студија случаја узето је у обзир подручје Београда и просторне културно-историјске целине које су проглашене за културна добра у последњих пет година: Историјско језгро Београда, Централна зона Новог Београда, насеље Церак – Виногради, подручје Улице кнеза Милоша, Крунски венац, Професорска колонија и Смиљанићева улица. Разлог због којег су

ове целине одабране лежи у чињеници да многи њихови житељи немају исти однос према свом животном простору као делу заштићене културне баштине и велики број до данас није довољно информисан о својим правима и обавезама када је реч о газдовању баштином.

Између жеља и могућности: грађани и просторне културно-историјске целине

Проглашење за културно добро затекло је многе целине у понекад драстично измењеном изгледу у односу на оригиналну концепцију. Током деценија многа насеља су претрпела многобројне често нелегалне адаптације, доградње и измене, које нарушавају изворну архитектуру и вредност објеката, а у појединим случајевима и квалитет живота становника. Пре проглашења одређених целина за културна добра, обнове фасада појединачних стамбених зграда неретко су се одигравале без консултовања служби заштите и стручног надзора. Резултат таквих интервенција по правилу је за последицу имао губитак оригиналне материјализације грађевине, понекад и неповратно.⁹ Разлози за такву праксу су вишеструки и подразумевају недовољну упућеност станара у процесе рестаурације, мали број обучених грађевинских радника и стручњака, као и слабе материјалне могућности стамбене заједнице.¹⁰ Једном када је целина проглашена за културно добро, поставља се питање упућености грађана у правне оквири заштите. Члан 33 Закона о културним добрима прописује да када власник не извршава мере заштите, Министарство културе може одредити да се културно добро преда физичком или правном лицу као стараоцу.¹¹ Иако постоје покушаји примене овог члана Закона, сложеност процедуре и административни проблеми отежавају његово спровођење, те се поставља питање на који начин успоставити адекватан механизам између културног добра, власника и службе заштите. У анкети спроведеној међу становништвом на територији седам заштићених просторних културно-историјских целина у Београду, од 69 испитаника свега 14,5% тврди да је у потпуности упознато са обавезама одржавања културног добра, 30,4% сматра да је донекле упознато са обавезама, 36,2% није, али може да претпостави, док је 18,8% у потпуности необавештено. С друге стране, када су упитани о томе да ли планирају да се држе прописа, чак 62,3% је одговорило потврдно, у потпуности, док је 34,8% одговорило потврдно, али у домену њихових материјалних могућности.

Поред бриге о стамбеним објектима, јавни простор унутар заштићеног подручја такође представља неодојив део амбијента и подједнако велик изазов за очување. Јавне површине заштићених целина у мањој или већој мери одржавају ЈКП „Београдпут“ и „Зеленило-Београд“, општина или град. Ипак, осим кампањског реновирања појединих сегмената јавних површина, најчешће зеленила и игралишта, надлежне институције ретко предузимају системско реновирање урбаног мобилијара и партерног уређења насеља (слика 1). То је управо један од кључних проблема у одржавању и баштињењу насеља као што су Централна зона Новог Београда и Церак – Винограда, јер се поставља питање шта се заправо штити у склопу те целине и да ли урба-

Слика 1. Запуштена јавна површина у насељу Церак Виногради
(извор: Владана Путник Прица)

низам, пејзажна архитектура и градски мобилијар такође потпадају под заштићене категорије. Пример неусаглашености и недовољне комуникације између институција представља и случај реконструкције дечјег игралишта у Блоку 23, коју је реализовало ЈКП „Зеленило-Београд“ 2022. године, када је уместо рестаурације извршено рушење и уклањање елемената оригиналног урбаног мобилијара и партерног уређења. Том приликом су група грађана Блока 23, Удружење „Радионица културног наслеђа“, уз подршку једног од аутора Блока 23 архитекте Александра Стјепановића и Удружења Докомомо Србија – изразили своје незадовољство због неукључености становништва у интервенције на простору чији су они корисници.¹²

Међутим, заједнички видови девастације стамбеног фонда у просторним културно-историјским целинама обухватају и постављање непримерених реклама, спољних јединица клима-уређаја, неадекватне надградње и промену оригиналне столарије.¹³ У Централној зони Новог Београда присутне су рекламе на крововима и фасадама стамбених кула и зграда у блоковима 21, 22, 23 и 30 (слика 2). Поред оваквих интервенција приметне су и обнове фасада у самосталној организацији стамбених заједница две куле у оквиру „Шест каплара“, у Блоку 21. У питању су куле које је пројектовао архитекта Леон Кабиљо, са фасадом изведеном од црвених плочица димензија 1 цм x 1 цм.¹⁴ Интервенције су извршене како плочице не би даље опадале са фасаде, чиме је извршена измена оригиналне материјализације. Како је интервенција извршена пре проглашења Централне зоне Новог Београда за просторну културно-историјску целину, стамбене заједнице нису биле дужне да консултују службе заштите за смернице. Посебне мере заштите које су прописане подразумевају очување објеката, њихових стилских и типолошких карактеристика, међутим, наглашено је да се не рачунају накнадне интервенције изведене без услова и сагласности Завода. Када је реч о враћању у првобитно стање, изречене мере заштите остављају могућност за

Слика 2. Рекламе на стамбеним зградама Централне зоне Новог Београда (извор: Владана Путник Прица)

враћање у првобитно стање објеката, али нису изричите по том питању, имајући у виду комплексност таквог подухвата.¹⁵

Такође, критеријуми и конзерваторске методе за рестаурацију послератне архитектуре још увек су у повоју и нису у потпуности опробани и разрађени, што представља додатан изазов како за службе заштите тако и за станаре.¹⁶ Ипак један од најрадикалнијих видова девастације представљају нелегалне и неадекватне надградње, интервенције и проширења, који су забележени у готово свим целинама. Већина је настала пре проглашења целине за културно добро, те се поставља питање на који начин ће се те интервенције третирати у будућности. Такође је приметно да се унутар Историјског језгра Београда граде нови стамбено-пословни објекти, који ни по својој архитектури, а ни по габаритима не одговарају постојећем заштићеном подручју (слика 3). Не само што нарушавају амбијент, новоизграђени објекти често доприносе паду квалитета становања за околно становништво. Услед непримерених волумена и габарита, становници постојећих зграда често имају све мање светла и зеленила.

И поред бројних препознатих проблема и изазова у заштити стамбених зграда у оквиру просторних културно-историјских целина, истичу се и примери позитивне праксе активног учешћа локалног становништва у њиховој валоризацији и заштити. Такав пример је Крунски венац, који је заштићен захваљујући ангажману Удружења грађана „Сачувајмо Тополску“.¹⁷ Удружење „Културни Церак“ такође делује с циљем да очува и унапреди културни идентитет насеља Церак – Виногради.¹⁸ Анкета спроведена међу становништвом заштићених целина показала је такође њихову жељу да учествују у неговању и одржавању свог окружења, али и спремност да комуницирају са службама заштите. Када су упитани да ли би ишли на радионице ради бољег упознавања с правима, обавезама и могућностима одржавања просторних културно-историјских целина, 79,7% одговорило је потврдно. Чак 89,9% њих сматра да је њихово насеље

заслужно проглашено за културно добро, док 78,3% сматра да је добро што њихово насеље има тај статус. Иако одређен број њих није био у стању да адекватно препозна и именује вредности на основу којих се њихово насеље штити, већина је била добро информисана, нарочито становници Историјског језгра Београда и насеља Церак – Виногради, за разлику од испитаника који настањују Централну зону Новог Београда. Док је за становнике Историјског језгра Београда било лако да препознају и именују категорије на основу којих се ова целина штити, становништво Церак – Винограда је захваљујући великом ангажману Миленије Марушић, једне од аутора насеља, у великој мери упознато с његовим вредностима насеља. Становници Централне зоне Новог Београда углавном нису били свесни граница заштите, те су као факторе наводили околне административне зграде и споменике културе попут Палате Савезног извршног већа и зграде Централног комитета Савеза комуниста Југославије. Вредност урбанистичког решења и стамбене архитектуре истицана је само код појединих испитаника.

Закључак

Однос станара према објектима и окружењу у којем живе представља комплексну и вишеслојну тему за коју је потребно подробније истраживање како би се сви фактори узели у разматрање. Ипак, на основу досадашње анализе ситуације могу се извући одређени прелиминарни закључци, који упућују на могућности у унапређењу тог односа и превазилажењу извесног броја препрека у одржавању заштићене стамбене архитектуре. Бројне неадекватне интервенције, доградње и интерполације врше неадекватно преиначавање просторних културно-историјских целина и негирају постојеће заштићене урбанистичке и архитектонске вредности амбијента.¹⁹ И поред кризе на пољу очувања градитељског наслеђа, корпоративни приступ грађењу унутар заштићених целина не би смео да предњачи у стратегији развоја града. Када је у питању негововање и одржавање просторних културно-историјских целина, јасно је да су неопходни мултидисциплинарни конзерваторски приступ и интегративна заштита.²⁰

Истраживање је још једном потврдило да је едуковање становништва и укључивање у процесе заштите целина кључно за успешно очување заштићених амбијената. Иако је брига за градитељско наслеђе нешто што би ваљало неговати од најранијих година, анкета је ипак показала велику жељу грађана да се упознају с механизмима заштите и газдовања баштином. Зато се може закључити да ниво укључености јавности у процес очувања просторних културно-историјских целина може бити виши, а комуникација између становништва и институција квалитетнија и транспарентнија. Веће ангажовање и учешће грађана у процесима одлучивања и газдовања наслеђем може помоћи службама заштите да на адекватан начин приступе конзервацији и рестаурацији просторних културно-историјских целина, што само по себи представља комплексан захват. Било би пожељно укључити не само становнике већ и кориснике простора, кроз адекватно информисање и дијалог који могу пружити квалитетну основу за успешну и дугорочну стратегију очувања целина.²¹ И Препорука о историј-

Слика 3. Новоградња у просторној културно-историјској целини
Историјско језгро Београда (извор: Владана Путник Прица).

ском урбаном пејзажу (*HUL*) из 2011. године указује на неопходност очувања квалитета животне средине, али и проширења управљања заштићеним целинама и изван њихових законски регулисаних граница.²² Улога локалне заједнице је управо кључна за одржавање аутентичног амбијента просторне културно-историјске целине, уколико се правовремено сагледају, а затим и негују, нематеријални и материјални аспекти културне баштине. Декларација из Квебека о очувању духа места из 2008. године препоручује примену савремених технологија које би могле на одговарајући начин да презентују све вредности једне просторне културно-историјске целине.²³ Добру комуникацију с локалним становништвом и његову едукацију препознао је и Завод за заштиту споменика културе града Београда.²⁴ Ипак, чињеница је да би та комуникација могла да се продуби и учини квалитетнијом, уз израду дугорочне стратегије и укључења станара од најранијих година живота у процесе неговања наслеђа. Међутим, да би се заштићене градске целине адекватно штитиле, неопходна је и јаснија државна стратегија која би се потом и доследно спроводила у пракси.²⁵

Напомене

- 1 Шекарић, Б. Концепт историјског урбаног пејзажа као нови приступ у очувању урбаног наслеђа. у: *Стара градска језгра и историјске урбане целине – проблеми и могућности очувања и управљања*, (IV конференција), Завод за заштиту споменика културе града Београда, Београд, 2013, 36–52.
- 2 Закон о културним добрима (*Службени гласник РС*, бр. 71/94, 52/2011, 99/2011, 6/2020 и 35/2021), Члан 20.
- 3 Димитријевић, С. Учешће грађана као предуслов за успешну заштиту наслеђа, *Наслеђе*, 2010, 11, 177–186.
- 4 Јокилето, Ј. Историјски урбани пејзаж: Територија као културни израз, *Модерна конзервација*, 2018, 6, 11–21.

- 5 Шекарић, Б. *нав. дело*; Кадијевић, А. Глобализација – генератор кризе ауторске архитектуре и потискивања наслеђа у Србији. у: *Културно наслеђе: ризици и перспективе*, зборник радова, Завод за заштиту споменика културе града Београда, Београд, 2019, 61–71; *исти*, Глобализација као рестриктивна културна пракса и елементи њене предисторије у српској архитектури, *Наслеђе*, 2019, 20, 115–133.
- 6 Димитријевић, С. Локална заједница у функцији очувања наслеђа – истраживање Господар Јованове улице, *Наслеђе*, 2013, 14, 177–186.
- 7 Ђукановић, Д. Урбана култура и умеће наслеђивања – креативно, одрживо и одговорно коришћење урбаног наслеђа, *Модерна конзервација*, 2015, 3, 227–244.
- 8 Ун Ин Вонг, К., Имон, Ш. Ш. Уважавање јавних потреба у пројектима обнове историјских урбаних подручја, *Модерна конзервација*, 2018, 6, 227–239.
- 9 Путник Прица, В. Баштина у којој живимо: проблем очувања стамбених објеката из међуратног периода у Београду, у: *Културно добро данас – вредност и значење*, (VIII конференција), Завод за заштиту споменика културе града Београда, Београд, 2017, 149–161.
- 10 Димитријевић, С. Локална заједница у функцији очувања наслеђа – истраживање Господар Јованове улице, *Наслеђе*, 2013, 14, 177–186; Путник Прица, В. *нав. дело*.
- 11 Закон о културним добрима, Члан 33. Такође видети: Његован, М. Ограничења права својине на културним добрима, *Гласник Друштва конзерватора Србије*, 2020, 44, 38–45.
- 12 Допис Удружењу Докомомо Србија поводом радова на реконструкцији децејег игралишта у блоку 23, 21. 2. 2022; Одговор Докомомо Србија на допис у вези са кршењем заштите Блока 23 Централне зоне Новог Београда приликом радова на реконструкцији игралишта, 28. 2. 2022; <https://www.youtube.com/watch?v=Exzh2YXbCRg&t=1s> [21. 2. 2022]
- 13 Пуцар, М., Ненковић Ризнић М. и Кажиф, Н. Естетске и енергетске последице примене клима уређаја у зградама, *Архитектура и урбанизам*, 2009, 24–25, 96–111; Путник Прица, *исто*.
- 14 Весковић, И. и Јовановић, Ј. Изградња блокова 21, 22, 23 Централне зоне Новог Београда и њихов значај у оквиру културног наслеђа Београда, *Наслеђе*, 2018, 41.
- 15 Одлука, *Службени гласник РС*, бр. 6/21.
- 16 *Исто*, 19, 35–51.
- 17 Ибрајтер Газибара, Б. и Петровић, О. Крунски венац у Београду – просторна културно-историјска целина – синергија институције и локалног становништва, *Наслеђе*, 2021, 22, 171–181.
- 18 <https://www.instagram.com/kult.cerak/> [12. 6. 2023]
- 19 Ротер Благојевић, М. и Николић, М. Значај очувања идентитета и аутентичности у процесу урбане обнове града – улога стамбене архитектуре Београда с краја 19. и почетка 20. века у грађењу карактера историјских амбијената, *Наслеђе*, 2008, 9, 117–128.
- 20 Дабижић, А. Заштита просторно културно-историјских целина као значајног ресурса урбаног развоја, *Наслеђе*, 2004, 5, 163–167; Ротер Благојевић, М. и Николић, М., *нав. дело*.
- 21 Димитријевић, С. Учешће грађана као предуслов за успешну заштиту наслеђа, *Наслеђе*, 2010, 11, 177–186.
- 22 Јокилето, Ј., *нав. дело*.
- 23 Декларација из Квебека о очувању духа места, *Модерна конзервација*, 2014, 2, 279–281.
- 24 Ибрајтер Газибара, Б. и Петровић, *нав. дело*.
- 25 Дабижић, А. Заштита и урбана обнова просторних културно-историјских целина, *Модерна конзервација*, 2013, 1, 169–173.